Turanə İbrahimova,
ADMİU-nun əməkdaşı

Heydər Əliyevin natiqlik məharəti nitq mədəniyyətimizin meyarı kimi

Bütün bu təsirlənmələrin düzgün məcraya yönəldilməsində nitq mədəniyyətinin önəmli rolu vardır. Nitq mədəniyyəti tətbiqi dilçilik sahəsi olub, hər hansı konkret bir dilin orfoepik, orfoqrafik, leksik, qrammatik, üslubi və s. normalarını müəyyənləşdirən nəzəri axtarışlar və təcrübi tədbirlər kompleksidir. Nitq mədəniyyəti sahəsi üçün ən mühüm problem ədəbi dil norması anlayışıdır. Bu anlayış haqqında dilçilikdə əsas mülahizə bundan ibarətdir: «Ədəbi norma dil sisteminin kollektiv realizasiyalarının hər hansı məcmuyudur ki, cəmiyyətin inkişafının müəyyən mərhələsində cəmiyyət tərəfindən qəbul edilir və onun tərəfindən düzgün və nümunəvi kollektiv realizasiyalar kimi başa düşülür» (10, s.566; 1, s.10).

Ədəbi norma anlayışları nitq mədəniyyətinin bütün səviyyələrinə: orfoepik, orfoqrafik, leksik, qrammatik və üslubi normalara aiddir (1, s.10). Ədəbi dil norması tarixi kateqoriyadır. Daha doğrusu, zaman keçdikcə normalarda müəyyən dəyişikliklər əmələ gəlir. Dildə normativ dəyişmələr müxtəlif şəkillərdə özünü göstərir. Lakin bunların hansı mövcud variantların azalması, çoxalması, ədəbi dilin hüdudlarından kənara çıxarılması və s. şəkillərdə təzahür edir (1, s.11-12).

Hər bir ədəbi dilin iki növü var: şifahi və yazılı ədəbi dil. Şifahi dil anlayışı öz fəaliyyət dairəsinə, işlənmə yerinə görə ədəbi dilin ikinci növündən daha genişdir. Belə ki, o, yazılı dilin ifadə vasitələri olmaqla yanaşı, şifahi məruzələrin, mühazirələrin, çıxışların, ədəbi, elmi məclislərin dilidir, gündəlik rəsmi və qeyri rəsmi danışıqların ən vacib ünsiyyət vasitəsidir. Əgər keçmiş vaxtlarda yazılı dil dövrün dil xüsusiyyətlərini saxlayan və sonrakı dövrlərə təqdim edən yeganə vasitə idisə, bu vəzifəni bu gün şifahi dil də öz öhdəsinə götürmüşdür. Müasir səsyazma cihazları bir dövrün ədəbi danışıq xüsusiyyətlərini müxtəlif dövrlərə uğurla apara bilir. Elmi-texniki tərəqqi bu baxımdan da şifahi ədəbi dilin qarşısında geniş imkanlar açır. İndi bir-birindən çox uzaq məsafədə olanlar da öz doğma dillərində verilişlər dinləyir, həmin dillə öz fikirlərini ifadə edir, ünsiyyət saxlaya bilirlər (1, s.13).

Dili daha çox dil və nitq deyə qarışdırırlar. Dilin belə parçalanması onun bir bütöv vahid kimi tədqiq edilməsinə mane olur. Əslində dil və nitq qarşılaşdırılması şərtidir. Nitq (yaxud nitqlər) dilin rəngarəng fərdi təzahür formasıdır (formalarıdır). Bu məsələdə bir sıra mübahisəli məqamların olduğunu nəzərə alaraq burada ancaq onu qeyd etməyi lazım bilirik ki, nəzəri dilçilik, əsasən, dil problemləri ilə məşğul olmalı, nitq haqqında isə təkcə ümumi müddəalar irəli sürməklə kifayətlənməlidir; nitq problemlərini sahə dilçilikləri tədqiq etməlidir (8, s.7). Təbii ki, biz burada problemi daha çox kulturoloji aspektdən araşdırdığımıza görə bəzi fərqli yanaşmaların da mümkün olması diqqətə alınmalıdır. Bu mənada natiqlik sənətindən bəhs edərkən natiqin şəxsiyyəti ilə bağlı amilləri nəzərdən qaçırmaq olmaz. Başqa sözlə, yazıçı əməyi bədii ədəbiyyatı, bəstəkar əməyi musiqini yaratdığı kimi, natiq əməyi də natiqlik sənətini meydana çıxarır, onu cəmiyyət üzvlərinin istifadəsinə verir, həm xidmət, həm də ləzzət mənbəyinə çevirir. Buna görə də natiqin şəxsiyyəti və fərdi əməyi ilə bağlı olan bir sıra mühüm məsələlər ritorika müəlliflərinin nəzərindən yayınmamışdır.

Natiqliyin meyarlarından bəhs edən M.T.Siseron «Natiq haqqında» əsərində qeyd edirdi ki, natiq olmaq üçün birinci və ən zəruri şərt təbiətin bəxş etdiyi istedaddır. Axı natiq olmaq üçün dərin zəka və həssaslıq tələb olunur. Elm bunları oyada bilər (4, s.48). Müəllif bunu da bəyan edir ki, natiqi yetişdirmək üçün, hər şeydən əvvəl, mən çalışıram ki, dəqiqləşdirim, o nəyə qadirdir. Qoy onda lap elmi təhsil elementləri hiss olunsun, qoy o, ritorika qaydalarını yaxşı mənimsəsin, mən isə o zaman onun natiqlik işinə nə dərəcədə yararlı olub-olmadığını, səsinin gücünü, nəfəsalma məharətini, dilini müəyyənləşdirməyə səy göstərəcəyəm. Əgər müəyyən etsəm ki, o, ləyaqətlidir, bacarıqlıdır, onda həmən şəxsə yalvararam ki, hökmən natiq olsun. Biz istedad sahiblərinə kömək etməliyik, az istedadlıları isə qorxuzub, bu yoldan çəkindirməliyik (11, s.99, 147; 4, s.48-49).

Bu gün nitq mədəniyyətini bir sənət kimi geniş təbliğ və tədris etmək təxirəsalınmaz vəzifələrdən biridir. Hər bir tədris və mədəniyyət ocaqlarında bunun öyrədilməsinə nail olmaq lazımdır. Ona görə ki, bu istiqamətdə hazırlanan mütəxəssislərin natiqlik təhsili hələ də mükəmməl

Bəşər həyatında böyük rol oynayan şifahi nitq və natiqlik sənəti müasir dövrdə daha böyük rol oynamaqdadır. Mədəniyyət və dil probleminin ən aktual məsələlərindən olan nitq mədəniyyətinin müasir elmi-texniki inkişafın, mədəni inteqrasiya proseslərinin uğurla həyata tətbiqində və yeni nəslin təlim-tərbiyəsində danılmaz əhəmiyyəti vardır. Nitq mədəniyyətinin bu ictimai mahiyyəti onunla izah edilə bilər ki, biz informasiya əsrində yaşayırıq və öz xüsusi informasiya vasitələri (televiziya, radio, qəzet, jurnal) olan hər bir xalqın dili həmin məlumatları lazımınca ifadə etmək üçün nisbətən az vaxt ərzində müəyyən leksik, qrammatik və üslubi dəyişmələrə məruz qalır (1, s.9).

sistem halına düşməmişdir. Bu sahədə xeyli işlər görülmüş olsa belə bunlar qənaətbəxş hesab edilə bilməz. Bir məqamı yaddan çıxarmaq olmaz ki, natiqlik sənətinə yiyələnməmiş hər hansı bir təbliğatçı öz üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən bacarıqla gələ bilməz. Doğrudur, bununla bağlı bir sıra ali və orta ixtisas məktəblərində, xüsusilə də Azərbaycan Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində bir sıra təqdirəlayiq işlər görülmüş, natiqlik sənəti ilə bağlı elmi-nəzəri biliklərin mənimsənilməsi və öyrədilməsinə dair çoxillik təcrübələr qazanılmışdır. Bununla belə natiqlik sənətinin perspektivləri yenidən nəzərdən keçirilməli, görkəmli ictimai-siyasi və mədəniyyət xadimlərinin bu sahədəki xidmətləri təhlil edilməli, qazandıqları uğurlu nəticələrin elmi-nəzəri şərhi verilməlidir. Bu mənada, heç şübhəsiz, Heydər Əliyev irsi natiqlik sənəti mütəxəssislərinə və bu istiqamətdə elmi və pedaqoji fəaliyyət göstərən şəxslərə gözəl örnəklər verməkdədir. Xüsusilə beynəlxalq inteqrasiya prosesinə daxil olduğumuz bir mərhələdə Heydər Əliyev kimi natiqlik sənəti sahəsində geniş və maraqlı iş təcrübəsinə malik söz xiridarlarının, görkəmli siyasi şəxsiyyətin işinin, fəaliyyətinin öyrənilməsi və təbliği ictimai-mədəni vəzifələrimizin icrası baxımından bir məktəbdir. Bu zəngin irsi, tükənməz sərvəti yeni nəslə çatdırmaq isə bu işlə məşğul olan təşkilatların və mütəxəssislərin vəzifə və vicdani borclarıdır (3, s.163).

Heydər Əliyevin natiqlik məharətinin elmi mahiyyətində nələrin durduğunu araşdırmaq üçün bu sənətin nəzəri prinsiplərinə diqqət yetirmək vacibdir. Belə ki, bu fenomenal şəxsiyyətin natiqlik məharətinin kökündə nələrin, hansı amillərin durduğunu aydın dərk və şərh etmək üçün bir məsələni yaddan çıxarmaq olmaz ki, klassik natiqlik sənətində aşağıdakı şərtlər tələb olunurdu; təbliğat doğru, düzgün, çevik olmalı, aktual və vacib məsələləri xalqa vaxtında çatdırmalı, elmi-nəzəri səviyyəyə malik olmalı, insanların fəallığını artırmalı və qarşıya qoyulan məqsədlərin yerinə yetirilməsində onların qüvvələrini səfərbər etməyi bacarmalıdır. Əks təqdirdə təbliğat öz şərəfli vəzifəsini yerinə yetirə bilməz. Məhz bu baxımdan Heydər Əliyev çox yaxşı dərk edirdi ki, təbliğatın obyekti olan dinləyici eşitdiyi və ya oxuduğu informasiyanın doğruluğuna inanmasa, onu qəbul etməz, onu öz əqidəsinə çevirməz. Bütün həqiqətləri, ideyaları mexaniki qaydada, hazır bir şey kimi dinləyicinin şüuruna yeritmək mümkün deyildir. Hər bir təbliğ olunan məsələnin dinləyicilər üçün nə dərəcədə maraqlı və təsirli olması çox mühüm məsələdir. Bir sözlə, təbliğatın obyekti ilə subyekti arasında möhkəm vəhdət olmalıdır. Təbliğatın obyekti kimi seçilən ideyaların, nəzəriyyələrin nə qədər uyğun gəlməsi, aydın olması, onların növbəti məsələlərin həlli ilə nə dərəcədə düz gəlməsi onun səmərəliliyini müəyyən edir. Təbliğatçı təkcə ideyaları təbliğ etməklə kifayətlənməməli, eyni zamanda dinləyicilərin əhvali-ruhiyyəsini, şikayətini, təklifini, mülahizəsini nəzərə almalı, onların həyata keçirilməsinə səy göstərməlidir (3, s.8).

Problemin tədqiqi ilə məşğul olmuş alim və mütəxəssislər bu qənaətdə olmuşlar ki, natiqlik nitqin gözəlliyini nümayiş etdirən sənətdir, «gözəllik» anlayışının tərkib hissəsidir. İnsanlar bu gözəllik qarşısında həmişə heyranlıq duymuşlar. Hər bir adam maraqlı bir əsər oxuyanda, ahəngdar bir musiqi dinləyəndə, cazibədar bir rəsmə baxanda, mahir bir natiqə qulaq asanda müxtəlif hisslər keçirir, düşünüb-daşınır, müdrik şəxsiyyətlərin, dahilərin yaradıcılıq qüdrətinə, əzəmətinə heyran qalır və ürəyindən keçirir ki, kaş məndə də belə məharət olaydı!.. Bu da səbəbsiz deyil. Çünki natiqlik xeyirxahlıq, müdriklik və hazırcavablıq sənətidir. O, ailə və məişətdə, ictimai-siyasi həyatda, gənc nəslin təlim-tərbiyəsində güclü didaktik vasitədir. Ən görkəmli siyasət və mədəniyyət xadimləri belə bir qənaətdə olmuşlar ki, natiqlik sənətinə biganəlik demokratik quruluşa uğur gətirməz. Axı dövlət başçısı, nazirlər və idarə rəhbərləri, diplomatlar, müəllimlər öz mədəni və gözəl nitqləri ilə ürəklərə yol tapmalıdırlar (4, s.3).

Yuxarıda sadalanan bütün bu səciyyəvi xüsusiyyətlər Heydər Əliyevin natiqlik istedadında özünü göstərirdi. Böyük siyasət və mədəniyyət xadimi çox gözəl dərk edirdi ki, həm natiqlik, həm də incəsənət növləri estetik ləzzət mənbəyidir. Belə ki, incəsənət növləri tamaşaçıya, dinləyiciyə, oxucuya mənəvi qida verir, gözəllik aləminin «bir parçasını» onun qarşısında açıb nümayiş etdirir, sağlam zövqünü oxşayır, irəli sürülən ideyanı çox incə fəndlərlə aşılayır, ya rəğbət, ya da nifrət hissi oyadır. Gözəl bir nitq də dinləyicinin qəlbini fəth edir. Onu düşündürüb həyəcanlandırır, səfərbərliyə alır. Elə bu şərtlərə doğru, düzgün əməl etməsi səbəbindən idi ki, Heydər Əliye-

vin nitqləri həmişə geniş auditoriyanın rəğbətini qazanmışdır. Onun həm sadə və zəhmətkeş insanlarla görüşləri, həm də tanınmış incəsənət və mədəniyyət xadimləri ilə söhbətləri bizə belə düşünməyə imkan verir ki, Heydər Əliyev bir neçə mühüm şərti heç vaxt unutmurdu: natiqlik və incəsənət növləri dərin ağlın, istedadın bəhrəsidir, xüsusi yaradıcılıq sahələridir, xalqın bədii təfəkkürü, həyat və məişət tərzi, ictimai-siyasi quruluşu ilə bağlıdır. Onu hər bir xalq özünəməxsus şəkildə inkişaf etdirir və qiymətləndirir. Xalqın həyat tərzindən, təfəkküründən doğan kolorit – özünəməxsusluq natiqlikdə, incəsənət növlərində bəzən qabarıq, bəzən də üstüörtülü formada nəzərə çarpır (4, s.8).

Heydər Əliyev belə bir fikri həmişə vurğulamışdır ki, hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti sayəsində mümkün olur. «Haydar Aliyev: Devlet kuruculuğu ve dil politikası» adlı fundamental əsərində proffessor Nizami Xudiyev dahi şəxsiyyətin nitq mədəniyyəti və natiqlik məharətindən bəhs edərək yazır ki, Azərbaycanın ictimai-siyasi fikir tarixində böyük mövqeyi olan Heydər Əliyevin müdrik kəlamlarının təhlili belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir:

1. Heydər Əliyev xalqa, onun yaradıcı gücünə, tarixi roluna yüksək qiymət verir;

2. O, şəxsiyyətin ictimai - mənəvi keyfiyyətini xalqına göstərdiyi xidmətin səviyyəsi iəl müəyyən edir;

3. Mənəvi zənginliyi hər şeydən üstün sayır;

4. Tarixin, həyat təcrübəsinin böyük əhəmiyyətə malik olduğuna inanır;

5. Azadlıq və istiqlaliyyəti hər bir xalqın, hər bir insanın mənəvi sərvəti hesab edir;

6. Sülh, ədalət və mənəiv saflığı cəmiyyətin həyatının əsas atributları sayır;

7. Ana dilini yüksək qiymətləndirir və s. (5, s.173-174).

Professor Nizami Xudiyevin belə bir səriştəli təhlilindən də aydın göründüyü kimi, Heydər Əliyevin bir natiq kimi məharəti ilə yanaşı, onun söylədiyi fikirlər ictimai-siyasi, mənəvi həyatın ən müxtəlif sahələrinə aid olub Azərbaycan ictimai təfəkkürünün zənginləşməsində böyük rol oynayır.

Bu fikirlərin hər biri atalar sözü gücündədir, böyük təfəkkür və böyük həyat təcrübəsinin məhsuludur. Məhz bu cəhətlərin nəzərə alınması onun natiqlik məharətinin günü-gündən daha şöhrət tapmasına səbəb olmuşdur. Əlbəttə ki, burada diqqətimizdən yayınmış digər amillər də hökmən analiz edilməli və mənimsənilməlidir. Bütün bu nadir keyfiyyətləri özündə cəmləşdirmiş Heydər Əliyevin natiqlik təcrübəsi, onun nitq mədəniyyətimizin tarixinə bəxş etdiyi bu zəngin irs ciddi öyrənilməli və təbliğ edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Axundov Ağamusa. Dil və mədəniyyət. Bakı, Yazıçı, 1992.
2. Cəfərov Nizami. Azərbaycan; dil, ədəbiyyat və mədəniyyət. Bakı, «BUN», 2001.
3. Əhmədov Şövqi. Mühazirəçilik məharəti, natiqlik sənəti. Bakı, «Gənclik», 1985.
4. Əliyev Kamil. Natiklik sənəti. Bakı, Azərnəşr, 1994.
5. Hudiyev Nizami. Haydar Aliyev: Devlet kuruculuğu və dil palitikası. Bakı, 2005.
6. Xudiyev Nizami. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı, «Təhsil», 1997.
7. Nitq mədəniyyəti məsələləri (məqalələr toplusu). Bakı, «Elm», 1988.
8. Rəcəbov Əbülfəz. Dil, şüur, cəmiyyət, tarix. Bakı. Azərnəşr, 1993.
9.Səhnə danışığının məntiqi (metodik göstəriş), işləyəni Ə.Dadaşov.Bakı. ADİİ-nin nəşri, 1986.
10. Общее языкование (формы существования, функции, история языка). Москва, 1970.
11. Цицерон. Три трактака об ораторском искусстве, Москва, 1972.

ADMİU-nun kulturologiya fakültəsi tərəfindən təqdim edilib - 16.01.2007.
Rəyçi: Kulturologiya elmləri doktoru İ.Huseynov.

Heydar Aliyevs oratorical skill as the criterion of our oratorical culture

Summary

In this arcticle the essence oratoru and oratorical culture problems are commented. Necessity of learning oratorical experience of the famous social an political leader and cultural figure Heydar Aliyev is grounded. His oratorical skill is presented as the most valuable model for oratorical culture of Azerbaijan.